

HISTORISCHE NGBAKA-LEGENDEN

Opgetekend door P. Firmin Coeman O.F.M. Bobito 1945

De voetnoten zijn later bijgevoegd

Eerst volgt, omwille van haar algemene aard, een volksverhuizinglegende. Iedere groep immers weet te vertellen dat hun voorouders over een breed water, de Bale (Ubangi-rivier) trokken. Voor de enen gebeurde dit over de rug van een waterbeest, voor anderen was het bij middel van een liaan. Ofwel dook het beest onder water, ofwel brak de liaan door. In deze en soortgelijke verhalen trachten ze te verklaren waarom vele van hun broers nu nog hogerop in de AEF wonen.

DE BOMELE (groep der BONWASE) verhalen :

De Kpangbalenya (Nzangere) bevochten ons zonder genade, 't waren woeste kerels. Ze verstrooiden ons dwaasweg. We vluchtten altijd maar verder. Op zekere dag stonden we voor een groot water, de Bali. Gbasia (een kleinzoon van Nwase) liep van links naar rechts en zocht een plaats om over te steken: vergeefs! "We zijn ten dode gedoemd," zegt hij. En Bambe, zijn broer, voegt eraan toe: "Kom, we verdrinken ons!"

Ze springen in het water en blijven onder, lang. Ze ontmoeten er Moli (watermonster) en doen hem hun beklag. Moli zegt: "Weest niet bang, keert terug; morgen help ik." De volgende morgen komt hij boven en strekt zich over het water uit van de ene tot de andere oever. Gbasia zegt: "Ik ga eerst over zijn rug, en jullie volgen mij. En, mannen, opgepast: het beest niet kwaad maken, niet kwetsen. Houdt je lansen op de schouder, de punt naar boven!" Hij gaat voor en de anderen volgen, drie dagen lang. Ineens zegt een schoonbroer: "Dat is een grote leugen van Gbasia. Dit is geen beest, maar een grote boom!" En met zijn lans steekt hij in de rug van het waterbeest. Moli gaat onder. Die op zijn rug staan, verdrinken; die nog aan gene oever vertoeven blijven ginds, die er reeds over zijn zetten hun weg voort.

Gbasia verontschuldigt zich en het hart van Moli wordt koud. Hij verschijnt met twee beestjes: Ndagetobo en Kototamba. Gbasia neemt het eerste mee en zijn jongere broer Gbilizō het tweede. Ze gaan uiteen, elk met zijn volk (verspreiding van de Bomelē). Ze nemen hun beestje mee om hun dorp te beschermen. Gbasia krijgt van Moli nog een oorlogstrom. Iedere dag slaat hij erop om de diertjes te eren en aan te moedigen. Wanneer vijanden het dorp komen aanvallen en ze zijn nog veraf schreeuwt het beestje, zodat de Bomelē, verwittigd, de verdediging kunnen optrommelen en een hinderlaag opstellen. Uit dank, om Moli te eren, noemen ze hem 'Ya', en wanneer ze hun voet verstuiken of bezeren roepen ze 'Bale.'

I. DE BOGBASE

De Bogbase samen met de Bogbakutu en de Bokarawa, elk met hun talrijke clangroepen, behoren tot de grote stamgroep der Gbakutu, Gbaswe, kern der rasechte Ngbaka.

Oorsprong van Gbase

Gbase heeft geen vader, moeder, broers. Hij daalt vanuit de lucht op de aarde neer. Hij stapt een hele tijd en wordt moe. Hij gaat rusten en hoort in de verte een vrouw stampen en

zingen. Hij gaat erheen en vindt ze aan 't kula (ngola-hout)¹ stampen. Hij vraagt haar tot vrouw. Zij zegt: "Ik wil wel, maar vraag het eerst aan mijn vader en broer, ze zitten in de grot." Haar vader, Nwā-Kōnga, zegt: "Ik kom niet buiten, de schaamte pakt mij daar ik geen kled rond mijn lijf heb. Ga en maak eerst een stuk boomschors zoals het jouwe voor mij en mijn vijf zonen." Gbase gaat en klopt zes stukken boomschors en komt ermee af. Hij staat aan de ingang van de grot en roept de mannen buiten. Nwā-Kōnga verschijnt. Hij verbergt zijn gezicht met zijn handen. Zijn schaambedekking bestaat uit een halve kalebas. Gbase neemt een stok en slaat die stuk. Nwā-Kōnga roept uit: "Di gbina" ('t is kapot). Hij doet evenzo met ieder der vijf zonen. Het meisje wordt de vrouw van Gbase die haar de naam Tukula (to kula = kula stampen) geeft. Zij leert aan de Bogbase de kunst van het gula-hout stampen. Gbase zendt scheuten van de tulu-boom² naar zijn schoonvader en sindsdien kleden de Bokonga zich met boomschors.

Variante

Deze versie werd gegeven door de stokoude Gemena.

De vader van Gbase heet Mōli, zijn moeder Gbaseko, uit de groep der Bogbozo. Op zekere dag gaat Gbaseko zich wassen bij de bron. Mōli ziet het meisje en verleidt haar. De volgende morgen gaat ze water putten en Mōli bekoort haar opnieuw. Evenzo de volgende dagen. Zij wordt zwanger. In barensood spreekt zij haar biecht en bekent Mōli aangehouden te hebben. Haar moeder en tantes die haar bijstaan zeggen: "Jij, meisje zonder kop die een kind baart uit een man die nog nooit je vader en moeder kwam eren en geen enkel ding voor je betaalde, met zo'n vent sliep je in de 'zamō'. Wij erkennen die man niet, we leggen een naam op het hoofd van het kind, niet naar z'n vader maar naar z'n moeder. Zijn naam is Gbase. Groot geworden nam hij zijn eerste vrouw: Tukula.

Andere variante

De ouders van Gbase kennen we niet. Vóór hem was een kind geboren in het vruchtvlies. Menende dat het een levenloos iets was, begroeven ze het. Hij echter kwam natuurlijk ter wereld en men zei: "Fulu ne ma gba" (het vruchtvlies is gescheurd). Vandaar de naam Gbase.

Afstammelingen van Gbase

1. Σε-Babili (Bobabili)

Uit moeder Tekpora, afkomstig van Bodilo. Gbase had vele vrouwen. Twee van hen, Tekpora en Tukula, waren naar hun resp. dorp bij hun moeder gaan baren. Tekpora baarde 's morgens voor zonsopgang, Tukula rond de middag van dezelfde dag. Tekpora zond haar broer Zukutu (zu ku kutu do mbōē = hoofd beschimmeld door de dauw) (nderen beweren dat zijn naam Kparadzāmō was), naar Gbase met de mare dat zij een zoon gebarde had. Zukutu stapt een lange tijd, het dorp van Gbase is ver. Als de zon boven zijn hoofd staat wordt hij moe en

---

¹ **kúlà** : grand arbre (voir "Faune et Flore"). Le bois, réduit en poudre, donne un fard rouge. Or la couleur rouge fait penser au sang et donc à la vie; c'est pourquoi le bois ou le fard rouge sont fréquemment utilisés dans les rites et dans d'autres circonstances. Dans la médecine traditionnelle, on appliquait le fard rouge aux plaies causées par la gale. Une décoction faite de l'écorce est utilisée pour une personne anémique et pour des lavements.

² **túlú lé** : (voir "Faune et Flore") espèce de figuier sauvage, jadis planté pour l'écorce qui, battue, servait d'étoffe à se vêtir.

hongerig. Hij gaat in een "bili fo" eten zoeken maar vindt niets dan wat eetbare kole. Hij eet zijn buik vol, legt zich neer en valt in slaap. Zo komt hij pas 's avonds laat bij Gbase aan. Deze heeft ondertussen de geboorte van zijn zoon uit Tukula al vernomen. Zukutu zegt: "Gbase, Tekpora heeft een zoon gebaard!" Gbase antwoordt: "Zo, dat is het tweede goede nieuws vandaag. En wanneer is hij geboren?" "Deze morgen toen de haan voor de eerste keer kraaide." Toen werd Gbase boos en riep uit: "Wat? Deze vrouw baart mijn eerstgeborene en ik krijg de mare pas na die van mijn tweede kind?" Zukutu verontschuldigt zich: "De weg was lang en ik was hongerig en moe en heb geslapen." Gbase antwoordt hem: "Zo, lulak, met zulke zending ga jij liggen slapen in een bili fo? Tot je schande zal dit kind Se-Babili heten."

2. Se-Kuda (Bokuda)

Uit Tukula, afkomstig van Bokonga. Tukula baarde dus rond de middag. Terstond slaat men de trom om die blijde gebeurtenis te verkondigen. "Hoort, zegt Gbase, de trom van Bokonga, zeker heeft mijn vrouw gebaard." Tegen zonsondergang komt een bode aangelopen met het goede nieuws. Gbase, zeer gelukkig, zegt: "Ik noem hem Se-Kuda, we ke mi kua a dati (hij is mijn eerste)". (Volgens anderen : ik noem hem Se-Kuda daar ik hem win met ku'da (schuld), want ik heb aan haar vader nog niets betaald dan enkele schorten uit boomschors.) Toen hij een paar uur later de geboorte van Se-Babili vernam, bleef hij bij zijn besluit en erkende Se-Kuda als zijn eerstgeborene. Een tweede versie laat Se-Babili en Se-kuda doorgaan als tweelingkinderen van Tukula.

3. Se-Mbwa (Bosmbwa)

Uit Ndabasɔ, afkomstig van Bogilima, dochter van Gbakutu. Toen Se-Mbwa nog een kind was van ongeveer tien jaar, stuurde Gbase hem eens naar zijn grootvader Gbakutu om de 'zaken van de aartsvader' te halen. Als deze zijn kleinkind ziet, roept hij uit: "O, wat ben je een lief manneke geworden. Kom hier, ik zal je eens flink opsmukken!" Hij doet hem aan: een koperen armband, een halssnoer van luipaard- en buffeltanden, en een versiersel rond zijn voorhoofd. Dit waren juist de zaken om dewelke Gbase de jongen gestuurd had. Maar Se-Mbwa verborg ze en behield ze voor zichzelf.

Groot geworden neemt hij een vrouw. Op zekere keer maakt zij maïsbiere. Se-Mbwa wordt dronken, gaat de hut binnen, haalt de mooie dingen van zijn grootvader uit en doet ze aan. Gbase verschijnt en vraagt een pot maïsbiere. Se-Mbwa reikt hem een halve kalebas aan door de deuropening. Gbase bemerkt de koperen armband, steekt het hoofd binnen de hut en ziet zijn zoon zitten, getooid met de 'zaken van de aartsvader'. Hij wordt kwaad en roept uit: "Hé, wat betekent dat? Jij wilt mij dus onderkruipen?" Se-Mbwa antwoordt: "Ik deed dit niet, 't was grootvader!" Gbase: "Kan me niet schelen, jij moest die zaken afgegeven hebben, ik alleen ben de Nwā en mag die dragen." Gbase trekt zich kwaad terug. Se-Mbwa blijft drinken. Plots komt zijn vrouw binnen en roept: "Een buffel in onze plantage en hij verwoest alles!" Se-Mbwa grijpt een paar lansen en gaat erheen. Hij werpt een lans naar de buffel en mist hem. Een tweede lans mist hem evenzo. De buffel doodt hem daarop.

Die buffel was Gbase zelf. Hij veranderde zich in een buffel om zijn kind te doden.

4. Se-Mbwa (de jongere)

Hij nam die naam over na de dood van zijn broer en werd Nwà (chef). Hij nam een vrouw uit Bominenge. Tweemaal brengt zij een kind ter wereld in het vruchtvlies en wordt het zonder

meer begraven. De derde keer is een schoonbroer aanwezig. Die snijdt het vruchtvlies open en er komt een tweeling uit: Sɛ-Ango en Sɛ-Gbɛa. De moeder weent over haar twee vroeger levend begraven kinderen en zegt: "Ik zoek een jonge vrouw voor mijn man en zij zal hem veel kinderen baren." Op zekere dag komt een vrouw van Botuzu met haar dochter door het dorp. De vrouw van Sɛ-Mbwa loopt haar hut binnen, neemt een werpmes en gaat de twee vrouwen tegemoet. Ze legt het wapen op het wegeltje en roept uit: "Je dochter moet de vrouw worden van mijn man. Weiger je, stap dan over het mes, als je durft!" Het meisje huilt: "Ik wil niet de vrouw van een oude man worden." Haar moeder troost haar: "Huil niet, en weigeren mag je ook niet daar hij een Nwā is; anders zul je sterven."

Het meisje stemt toe. Haar naam is Benebula. Ze schenkt haar man later vier kinderen: Sɛ-Digba, Sɛ-Bagɔɔ, Sɛ-Mbasi en Sɛ-Toro, allen Bosɛmbwa.

5. Nwā-Kada (Bokada)

Uit Nwākpana. Zij was een vrouw uit een grot. Toen zij haar eerste kind baarde was juist een van de kinderen van Tukula ziek. Gbasɛ roept de tovenaars die zegt: "Een beest uit de wildernis heeft het kind gebeten. Neem een ander kind en offer het aan Bɔzɔ op de offerstoel en je kind zal verrijzen." Gbasɛ neemt het pasgeboren kindje van Nwākpana. Tukula gaat op de offerstoel zitten met haar ziek kind en aan haar voeten snijdt Gbasɛ het wichtje de keel over en laat het vóór de stoel uitbloeden.

Bij de geboorte van haar volgende kind, vlucht Nwākpana ermee naar de Gombe. Zij geeft het de naam Ka'da (hagedis = we ke Gbasɛ a dɛa m̀ la ka'da wena).

Nwā-Ka'da won Yaka. Uit Yaka stammen vier of vijf clans, alle Bosumaka genaamd. Eens vochten ze tegen de Bozɛnɛ. Yaka slaat de 'nzanga' (xylofoon) om zijn volk aan te vuren en zingt het strijdlied: "Bogbande, nɛ su ma li wala kɛ, Bowaya nɛ su ma li wala kɛ."

Een kleinzoon van Nwā-Kada kreeg de naam van Ya Gbɛbaya. Zijn vader zocht een vrouw. Haar vader eist de vangst van een levende 'baya' (moerasvarken). Hij vangt er een en het eerste kind uit die vrouw wordt Ya Gbɛbaya (doder van moerasvarken) genoemd.

6. Sɛ-Bangende

Uit Kpongɔsa, van Bokɔnga. Gbasɛ zat op een 'ngendɛ' toen men het pasgeboren kindje voor zijn voeten legde.

7. Sɛ-Nzale (Bonzale)

Uit Tukula. Toen zij het kind baarde was Gbasɛ nergens te vinden. Een paar jongens zeggen: "We kwamen hem daarstraks in de brousse tegen."

Ze vinden hem op de knieën voor een termietenheuvel: "Gbasɛ, wat doe je daar?" – "Een nzale (miereneater) uigraven!" Vandaar de naam Sɛ-Nzale.

8. Sɛ-Mbadɔko

Uit Tukula. Iedere morgen ging ze naar de plantage en 's avonds keerde ze terug met een zware bussel brandhout. Ze kreeg er een hoge rug van. Lachers zegden: "Dɔko 'do gɛɛ m̀" (een worm in je rug). Zo krijgt het kind de naam Sɛ-Mbadɔko.

9. Sɛ-Zambɛɛ

= tweeling uit Tukula

10. Σε-Mbagilo

Bij hun geboorte was Gbase op jacht. Hij vernam het blijde nieuws op het ogenblik dat hij thuis kwam met een zambelε (antilope). Daarom heet het eerste kind Σε-Zambelε.

Tukula had haar nood geklaagd omdat de oudere kinderen geen kà (brij) roerden voor haar en haar niet veel hielpen: "Gĩlō wa sí ngō mi gō = de schaduw (troost) laten ze niet over mij komen." Vandaar de naam van het tweede kind Σε-Mbagilō.

11. Σε-Mbayɔa

Uit de zus van Tukula. De zus van Tukula bleef na de geboorte van de tweeling bij haar om op de kinderen te passen. Gbase legde het met haar aan. Zwanger geworden bekende zij hun verhouding. De broers van Gbase sturen hem verwijten toe: "Mō yō yōa nde? = ben je wel goed wijs". Daarom de naam Σε-Mbayɔa (kind van een verkeerd gelopene). De moeder stuurde het kind naar Tukula om het voor Gbase op te voeden. Zelf nam ze een andere man.

12. Σε-Mbelεfa

Uit een andere vrouw van Gbase, afkomstig van Bonduni. Tweemaal baarde zij een lεfa (nachtvogel). De derde keer baarde zij een armtierig kindje met misvormde arm. Gbase: "Het kind heeft wel een misvormd handje maar daarvoor begraven we het niet, het is een mens." Vandaar de naam Σε-Mbelεfa.

(Onderverdeling der Boyɔa en hun bijnaam "Bogɔɔ")

13. Σε-Mbabu

Σε-Mbayɔa's laatste vrouw stierf. Zijn broer Σε-Mbelεfa stierf ook. Dezes drie vrouwen gingen over naar Σε-Mbayɔa maar hij weigert de eerste twee omdat ze te oud zijn; De derde wil hij wel. Hij maakt ze zwanger en zijn broers spreken er schande over: "Je hebt het kind ontvangen 'kε nε 'bana tε ndō bū fio = terwijl je je nog instrijkt met de as van je gestorven vrouw'." Het kind zal Σε-Mbabu heten.

14. Σε-Mbakuli

Is een zoon van Σε-Mbabu. De moeder baarde driemaal "do kuli nε" (met de eierschaal = het vruchtvlies). De eerste twee keren werd het kind begraven. De derde keer snijden ze het vlies open en noemen het kindje Σε-Mbakuli (geboren in de eierschaal).

De Bogɔɔ, de Boyɔa en misschien wel meerdere clans van de Bogbase worden ook Bogɔɔ genoemd. De Boyɔa waren geweldenaars. De buren zeiden: "Wa dala nε kε gɔɔ = zij zijn zo kwaad als bijen" en "Wa dε gɔɔ wena = ze zitten vol scheve streken."

Behoren verder nog tot de Bogbase

15. Σε-Gbakundu : zoon van Σε-Babili. Σε-Babili was een luiaard, hij smeed al zijn vuil op een hoop. Spottend zei men: "Jij met je kundu fō in de plantage!" Dit verwijt werd de naam van het kind.

16. Σε-Badōnō : jongere broer van Gbase. "We kε a dolo dula do dōnō" = smid.

17. Σε-Bazoro : zoon van Buluza, jongste broer van Gbase. Buluza was besnijder maar beging onregelmatigheden. Ze namen hem het mesje af = wa ba zoro kō a do'do. Het kindje werd daarom Σε-Bazoro genoemd.

18. Se-Bindu : oudere broer van Gbase, droeg als kind een andere naam. Was zwakker dan Gbase. Gbase a bindi mɔ de nu ia = Gbase is je boven de kop gegroeid. Vandaar deze lapnaam.

19. Bombisa : afgescheiden tak der Bobindu. Na overspel waarbij de overspelige werd gedood, zegt de man: "Ik ga elders wonen, we ke mi mbisa ha ne mbisa dati = is heb jullie verwittigd." Hij vertrok met een deel van zijn clan en stichtte een nieuw dorp: Bo-Mbisa.

II. DE BONWASE

De Bonwase zijn zeer talrijk maar vormen waarschijnlijk niet meer één homogene groep; ze zijn vermengd met andere clans. De voornaamste clangroepen zijn: de Bodigia, de Boyele en de Bomandia. De stamvader is Nwāse.

Ze vestigen zich bij de Bo-Ka'da. Daar lijden ze honger omdat ze op een stuk zeer onvruchtbare grond wonen. De ouden beginnen kinderen te doden om in leven te blijven. De jongeren trekken weg onder leiding van de zoon van Nwāse, genaamd Nwā-Gbena (die men niet kan doden). Voordien heette deze zoon Botinzabele (de man met de boog). Hij was de grote chef ten tijde van de Bonwase-verhuizingen.

Legende van de naam:

Nwā-Gbena gaat op verkenning en komt aan een groot water. Een vogeltje komt over het water vliegen en wordt door hem neergelegd. Hij snijdt het vogeltje open en vindt sorgozaad in zijn bek; daaruit besluit hij dat het aan de overkant een vruchtbare streek moet zijn. Door toverkunst wandelt hij naar de overkant en vindt er maïs te weken staan. De volgende morgen komen de vrouwen om hun maïs. Nwā-Gbena verandert zich in een waterbeest. De vrouwen lopen terug naar het dorp en men komt met wapens om het waterbeest te doden. Vergeefs! Allen keren terug naar Nwā-Ka'da die Nwā-Gbena met een valstrik zal trachten te doden: een diepe kuil met een mat erover.

Nwā-Ka'da nodigt het waterbeest uit dat zich weer verandert in Nwā-Gbena. Deze treedt de hut van Nwā-Ka'da binnen en ziet de valstrik. Hij zegt dat hij enkel op zoek is naar een vruchtbare streek voor zijn familie.

Nwā-Ka'da probeert een tweede list om hem te doden: een onafgewerkte slaaphut waar hij in de nacht een zware regen laat op neerkomen in de hoop dat Nwā-Gbena de storm niet zal overleven. Ook dat mislukt.

Nog een poging! Nwā-Gbena krijgt een oude vrouw waarmee hij kinderen moet baren. De vrouw wordt zwanger van een kind, Nwā-Kenga. Nwā-Gbena gaat dan naar zijn dorp om familie te roepen. De Bogbena, de Bungbia, de Boyele en de Bomandia trekken met hem mee tot aan 't water. Met een pondo (rietstok) splijt hij het water en ze trekken er doorheen. De Bokada vluchten weg. Nwā-Gbena vindt in het dorp een oudere zwangere vrouw en een meisje. Hij vraagt hen waar de Bokada naartoe gevlucht zijn en kan deze overhalen om terug te keren. De Bokada blijven aan gene kant van het dorp, Nwā-Gbena en zijn volk aan deze kant, maar ze blijven goed overeenkomen.

Bodigia – Boyele – Bomandia

Onder de vele kinderen van Nwāse vindt men een tweeling, Dawili en Kɔngbo. Deze maken alle dagen ruzie. Ten einde raad vult Nwāse een zak uit civetkatvel met mbali (koperen band)

en een zak uit egelvel met bala (schelpjes). Hij roept de tweeling en laat ze elk een zak kiezen. Kɔngbɔ kiest de mbali en Nwāsɛ zegt: "Voortaan is je naam Tɛambali (lijf met koperen armband)". Dawili kiest de bala en krijgt de naam Digbala.

Tɛambali verwekt een zoon, Sɛ-Digia, uit wie de Bodigia spruiten. Digbala noemt zijn eerste zoon Yele, vandaar de Boyele.

De jongste zoon van Nwāsɛ was een stille jongen, verzot op 'ndi', een rood, zoet vruchtje van de moerasboom. Een van zijn zonen kreeg de naam Sɛ-Mandia en werd de stamvader van de Bomandia.

III. DE GBOGBO

De Bogboso of Gbɔgbɔsɔ zijn zeer talrijk en bevatten de veel betwiste groep van de Furu. Hun oorsprong is erg duister. Er is de legende van een kind geboren in het vruchtvlies (furu).

Oorsprong der Gbɔgbɔ

De allereerste voorvader zou Welekeke zijn. Hij viel uit de lucht in de brousse. Hij vindt een vrouw die maïs stamp, Yazu, en vraagt haar tot zijn vrouw. Zij schenkt hem twee kinderen. Hij neemt een tweede vrouw, Gosala, met wie hij ook twee kinderen heeft. Welekeke stierf, 'ne a gifi *gbɔgbɔ*' (en hij veranderde in een leeuw).

Kinderen van **Welekeke**

met **Yazu** (eerste vrouw)

Sɛ-Dango: Nietsnut, haast zich zelfs niet als zijn vader stervende is. Daarom plaatsen de andere familieleden Sɛ-Ndama, de tweede zoon, tussen de benen van zijn stervende vader om hem in zijn doodstrijd bij te staan. Figuurlijk was dit het voorrecht van de oudste zoon die de patriarchale titel Nwā erfde. Dango verschijnt pas na de dood van Welekeke. Hij verliest zijn recht van Nwā aan Sɛ-Ndama. Uit kwaadheid slaat hij de grote trom aan stukken, vandaar zijn bijnamen Sɛ-Ngbadia of Sɛ-Ngasula.

Sɛ-Ndama: Stond zijn vader bij in ziekte en dood. Werd daardoor mager als een graat: "tɛ a ndama ndamala nɛ kɛ kula sa'de" = zijn lijf is ineengekrompen als gedroogd vlees. Vandaar de naam Sɛ-Ndama. Hij wordt Nwā.

met **Gosala** (tweede vrouw)

Sɛ-Mbi (Boyambi): Loopt veel alleen rond, onvoorzichtig, ook 's nachts: "do tû mbi mbi mbi". Variante op deze interpretatie: "we la mbi gana" = krijgt geen gelijk in de palaver. Ook: "mbi gana mɔ ia".

Sɛ-Kɛngɛ: Kliefde graag gua (hout) met een kɛngɛ (wig). Sɛ-Kɛngɛ won Sɛ-Gɔsɛ en deze Sɛ-Durungba.

Kinderen van **Sɛ-Ndama**: de Furu

Legende: Welekeke had nog een andere vrouw, Ya-Gili, uit wie hij Nwā Furu won. Deze won Sɛ-Balia, Nwā Zinga en Sɛ-Basili. Nwā Ndama zou dus niet hun ya (grootvader) maar de broer van hun vader zijn.

Sɛ-Balia = zijn tweelingen, geboren in het vruchtvlies met de hulp van Gbase.

Nwā Zinga

Het eerste kind wordt Sɛ-Balia genoemd “we kɛ gbali a de wena” (omdat hij zo’n mooie ogen heeft). Uit Sɛ-Balia komen verder Sɛ-Badua en Sɛ-Kadinga. Deze beide clans worden de Bobalia genoemd.

Het tweede kind noemt men Nwā Zinga “we kɛ dati a zi zinga” (omdat zijn voorhoofd vooruit steekt).

Sɛ-Basili

Spotnaam, betekent: sili-blad. Omdat hij verzot was op de sili-plant (een groente) In ’t Ngbaka luidt dat: “wa kua a do nwa sili li go’do a” = hij is geboren met een sili-blad aan zijn gat!

Sɛ-Basili won Sɛ-Kpalɛ. Afstammelingen van beiden meestal ook Bobalia genoemd.

Sɛ-Wanga

Eveneens spotnaam. Doolde altijd rond met jagersgerief: yali tɛ wangala fɔ.

Sɛ-Zando

Dit is een bijnaam: trommelkapper.

IV. DE BOZɛNɛ – BOKILIO

Deze zijn waarschijnlijk geen Ngbaka. Zij behoren tot de Bongo-groep van de Ngbaka-mabo en zijn verwant met de Mabo, Mɔnzɔmbɔ, Kpala, Oyango en zouden misschien van oorsprong Bantu zijn³. Ze zijn neergestreken in twee groepen: één op de staatsbijpost van BozɛNɛ en één op de weg van de Mbari.

Over de prehistorie is weinig bekend. Zij werden verstrooid door de Yangere. Vele van hun broers en familie van moeders kant wonen nu nog over de Ubangi.

Hun naam is ontleend aan hun stamvaders Sɛ-ZɛNɛ en Sɛ-Kilio, afstammelingen van de Botili. De enen houden Sɛ-ZɛNɛ voor een natuurlijke zoon van Sɛ-Mboka. Zijn eerste naam zou Nwā-Yongumba geweest zijn. De meesten echter beweren dat hij een aangenomen kind is. De BozɛNɛ en de Bokilio erkennen eensgezind twee stamvaders, Sɛ-Mboka en Gbɛdɛma, elk met hun onderscheiden clans (oer-vader is Ya Koba). Ze houden vast aan het onderscheid. Ze hebben allebei nog een bijnaam:

de Bomboka = Sa’bete: woonden onder een ‘bete (palm)

de Gbɛdɛma = Witigila: woonden onder een gila.

1. Scheiding der broers

Door verwarring grijpt een broedermoord plaats, door vergissing van naam. Men had een mbamu (kleine antiloopt) gedood maar er was ook iemand die Mbamu heette. Zo dacht de familie te moeten strijden tegen de moordenaar van Mbamu, tot Mbamu opdook. Van samenwonen was geen sprake meer.

---

³ Volgens Vedast Maes behoren deze groepen tot het “Substrat Ubangi-Uélien”, overblijfsels van een oude, soudanees sprekende bevolking die de Ubangi en de Uele bevolkte vóór de invasie van de bantustammen (zie : Maes V., “Les peuples de l’ubangi”, p.43.).

2. Ya-Maso staat waardigheid van Nwā af aan Sɛ-Mboka

Ya-Maso is de oudste zoon van Ngumugbado, kandidaat-Nwā maar een ruziestoker. Hij verliest daardoor de waardigheid van Nwā ten voordele van zijn jongere broer Sɛ-Mboka. Staat ze af mits betaling.

3. Gbedɛma, jongere broer van Sɛ-Mboka

Gbedɛma loopt ten onrechte met de Nwā-bel rond. Zijn broer laat dit wel toe maar hij mag er niet mee in de nabijheid van Ya-Maso komen.

4. Sɛ-Zɛnɛ, aangenomen kind van Sɛ-Mboka

Sɛ-Mboka ziet een verdwaalde jongen door de omheining loeren: "a zɛnɛ nɛ" (hij kijkt schuw rond). Het kind was weggelopen van Bumbwa. Nu wordt hij opgevoed door Sɛ-Mboka die hem laat doorgaan voor een eigen kind Sɛ-Zɛnɛ.

5. Sɛ-Zɛnɛ wint het van Sɛ-Ngando. Ontstaan van de Boyangba

Sɛ-Mboka gaat met Sɛ-Zɛnɛ op wandel naar de Bosembwa. Ze rusten uit aan een hut van een vrouw "kɛ a dɛa nda" (een kring). Sɛ-Mboka vraagt om wat eten en drinken maar de vrouw weigert. Ze gaat weg en laat haar schreiend kind achter bij de beide voorbijgangers, nadat ze het kind heeft bedreigd met: die twee mannen zullen je nek oversnijden als je blijft huilen! Wat dan ook gebeurt. Gevolg: oproer rond de hut. Sɛ-Zɛnɛ legt de palaver uit. Het geschil wordt bijgelegd want een Nwā kan niet verliezen.

Sɛ-Ngando, de oudste zoon, is kwaad omdat Sɛ-Zɛnɛ de palaver in zijn plaats beslecht heeft. Hij verhuist daarom naar de Bombili en de Bosumoko (Yango) aan het water de Yangba. Daar sticht hij zijn eigen groep, de Boyangba. Sɛ-Mboka vervloekt deze zoon, zodat hij nooit veel kinderen zal baren.

6. De Sika Sɛ-Mboka (amulet van Sɛ-Mboka)

De Yangere overvallen het dorp van Sɛ-Mboka en velen van deze laatsten sneuvelen. De Yangere snijden de hoofden af als zegetekens. Sɛ-Zɛnɛ achtervolgt de vijand, overwint en vindt het hoofd van Sɛ-Mboka terug.

Sɛ-Ngando komt als eerstgeborene het hoofd opeisen. Sɛ-Zɛnɛ weigert. Sɛ-Zɛnɛ scheert het haar en de baard van het hoofd af en steekt het in een lederen buidel. Hij neemt een bosje haar van een olifantsstaart, steekt het erbij en bindt het zakje toe. Hij zet het op een lans met een bel aan. Deze wordt in een geestenhut "sika" geplaatst. Behalve de Nwā en Bito, de ya le (familie van moederskant) mag niemand erin.

Bij oorlog komen er mannen in de lopango (omheining) en Bito haalt de "sika" uit de hut en plaatst die in het midden. Alle wapens worden neergelegd en men hurkt in stilte neer.

Bito heeft als functies:

- aanroept de geest van Sɛ-Mboka en danst rond de "sika":
- doodt een witte kip en besproeit de wapens met het bloed;
- neemt een nap water en doopt een blad van een kula-boom erin, kauwt erop en besprenkelt de wapens ermee, terwijl hij uitroept: doodt de vijand en brengt hun koppen dat we ze opeten zoals dit kula-blad:
- roept opnieuw de geest aan en raakt de lans met de relikwie. Als de waaier beweegt springt Bito overeind. Met de kreten van de Ya Koba kunnen ze overwinnen.

7. Samolenge en het ontstaan van de Bumbwa

Samolenge is een zoon van Gbɛdɛma, maar een ongenadige ruziestoker. Gbɛdɛma besluit zijn zoon te doden. Hij graaft een kuil, legt een mat erover en zet er een pot maïs-bier bij. Samolenge doorziet de list maar wilde eigenlijk al zelfmoord plegen.

Samolenge stuurt zijn twee vrouwen om een bussel stro, vlecht er een mat van en gaat er op liggen. Hij doet zijn koperen polsring aan en legt zijn werpmes op z'n borst. Opperold tot een bussel wordt hij zo door zijn twee vrouwen naar het water gedragen.

De bussel gaat echter niet onder en drijft stroomafwaarts waar hij in de fuiken van Sɛ-Tili terecht komt. De dochter van Sɛ-Tili vindt de bussel en verwittigt haar vader. Deze geeft Samolenge toestemming bij hem te wonen. De dochter van Sɛ-Tili wordt zwanger van Samolenge en baart een kind, Sɛ-Mungba. Gbɛdɛma betaalt tenslotte de bruidschat maar Samolenge blijft bij zijn schoonvader wonen. Zijn kinderen werden talrijker dan de Bo-Tili. Zij namen (of stalen) de palata (teken van waardigheid) van de blanke.

Légendes prises du rapport de Pécheur

La légende de Base⁴

Base était parti à la chasse; au cours de sa randonnée, il rencontra une femme très belle qui écrasait du ngula à l'entrée d'une caverne. Base lui fit des propositions de la prendre pour épouse. Elle lui fit remarquer qu'il devait compter avec ses frères qui vivaient à l'intérieur de la caverne et lui demande de revenir le lendemain pour lui donner le temps de mettre ses frères au courant de l'affaire. Base fut fidèle au rendez-vous. Les frères de Tokura qui jusqu'alors portaient leur sexe caché dans une moitié dealebasse réclamaient des pagnes-sexe en écorce d'arbre (tulu) pour la dot de celle-ci. Base promit et revint bientôt avec la marchandise exigée. Armé d'un bâton, Base fit sauter les cache-sexe enalebasse et remit à chacun un pague en "tulu".

Les principaux groupes de cette classe sont:

1. les Bokuda et Bonzali,
2. les Bobabili et Bobakundu,
3. les Bobadono et Bombauli,
4. les Bogingi et Bonwékara,
5. les Bokada et Bonwésongo,
6. les Bobindu et Bombisa,
7. les Bokókòrè et Bobadjoro,
8. les Bosembwa,
9. les Bosumoka,
10. les Bowara.

Il est fréquent parmi les Ngbaka de donner l'énumération des groupes apparentés (parenté spirituelle ou charnelle) par paire. Souvent aussi ils font intervenir deux jumeaux comme origine de ces groupes apairés et constamment en lutte entre eux.

La légende de Sebabili⁵

Légende: Sebabili est né le même jour que Sekuda, même plusieurs heures avant lui. Sa mère serait une Botuzu. Celui qui fut chargé d'aller annoncer l'heureux événement à Base, s'attarda dans les plantations à manger le fruit appelé par les Ngbaka Kore. Entretemps Sekuda avait mis aussi un enfant au monde; le messenger chargé d'avertir Base de cette naissance ne traîna pas en route et arriva avant celui qui était chargé et parti avant lui pour annoncer la naissance de l'enfant de la Botuzu. A cause de ces circonstances Base donna à celui qui est né après mais dont la naissance fût annoncée la première le nom de Sekuda: Ho kuda (paraître avant). Le fils de la Botuzu fut appelé Sebabili, parce que le messenger chargé d'annoncer sa naissance prit le chemin des plantations. Bili (plantations en jachère).

Les Bobabili se donnent aussi le nom de Boturu, qui est le plus communément usité. Sobriquet qui signifie: ceux qui ont du mépris pour leurs frères. Les premiers qui se séparèrent du groupe primitif prirent le nom de Bobakundu. Kundu est la partie de forêt qui sépare deux plantations. Un Bobabili trouva un jour une femme cachée dans un endroit semblable, en eut une descendance nombreuse, son nom consacra son origine.

---

⁴ Comparez avec les notes de Firmin Coeman "Oorsprong van de Bogbase" p.1.

⁵ Voir notes de Firmin Coeman "1.Sè-Babili (Bobabili)" p.2.

La légende de Kada

Un enfant de Basε s’amusait à jeter des pierres aux passants et à saisir le pilon aux femmes et pendant cette distraction à regarder leur sexe et à y porter la main. Basε lui adressa des observations en disant: mɔ de mɔ nε mala kada (tu fais des choses indécentes), d’ou lui vint son nom de Wεkada. Basε se désintéressa de cette descendance.

Les Bokada sont dispersés aux quatre coins du territoire.

La légende des ‘Bokɔnga⁶

A la différence de Bobasε dont l’ancêtre (Basε) est descendu du ciel, les Bokɔnga sont sortis des entrailles de la terre. Ils vivaient au fond d’une caverne et en sont sortis à la suite de l’intervention de Basε. Basε ayant vu une femme nommée Tokura, occupée à écraser du Ngula à l’entrée de la caverne ou vivaient ses frères, lui fit des propositions de la prendre pour épouse. Tokura lui répondit qu’il devait s’adresser à ses frères qui se trouvaient à l’intérieur et lui conseilla de se présenter le lendemain après qu’elle aurait elle-même mit ses frères au courant de l’affaire. Le lendemain Basε fit la connaissance des frères de Tokura; ils portaient leur sexe caché dans une demi calebasse; ils demandèrent à Basε de leur donner en guise de dot pour Tokura chacun un pagne en écorce d’arbre (tulu). Basε promit de les satisfaire et leur procura les pagnes désirés; il les en revêtit lui-même après avoir mis leurs calebasse en morceaux d’un coup de bâton. Le frère aîné de Tokura suivit Basε et l’accompagnait un jour à la chasse. Ayant trébuché un jour contre une souche, il prononça le mot Digbina ! Basε prit occasion de cette exclamation et lui dit: maintenant on t’appelleras Digbina.

Digbina prit femme; étant enceinte elle était allée chercher du bois à brûler et accoucha en forêt à un endroit où il y avait beaucoup d’arbres appelés “kɔnga”. Son père lui donna le nom de Wεkɔnga. Etant devenu le père d’une nombreuse postérité, il reçut par après l’appellation plus élogieuse de Sεwεkɔnga.

Les descendants de Sεwεkɔnga sont nombreux; ils forment un groupe aussi important que les Bobasε et les Bowεse. Nous donnons la liste des collectivités (nominales) suivant l’ordre des “nu père” lignées pour autant qu’on puisse déduire quelque chose de plausible de leurs dires disparates et souvent contradictoires :

- a) Bodeβε, Bumbala, Borâ, Bowazi, Bombauro;
- b) Bokimbi, Bodεngε, Bodili, Bodεmε;
- c) Buzɔkɔ, Bobanga;
- d) Bokode, Bobiεngeri, Bolenu;
- e) Bobaguma, Boday.

Les légendes de Wεse

1. Wεse rapporta un jour de voyage un anneau en cuivre et des cauris, les cachant dans ses mains qu’il tenait sur ses genoux ; il invita Komba et Dawili à choisir ce qu’ils préféraient. Komba désigna la main qui contenait l’anneau en cuivre (laiton), Dawili avait choisi les cauris. Sur ce, Wεse déclara que Komba prendrait le nom de Tεmbali et Dawili celui de Digbara.

A propos de Tεmbali une autre légende raconte qu’on trouva l’anneau en cuivre sur la couche de la mère de Komba immédiatement après l’enfantement de ce dernier.

D’autres, plus réalistes, affirment que ce nom fut donné à Komba parce qu’il était clair de peau, que son corps était comme du laiton. Tε (corps) mbali (laiton).

---

⁶ Comparez avec “La légende de Basε” à la page précédente.

Tous les Bodigia en appellent donc à Tēmbali dans les moments pénibles comme aussi pour s'encourager à surmonter un obstacle. Que tous les Bodigia se réclament de Tēmbali, ne prononçant que les dernières syllabes 'mbali hoy !', que l'anneau en cuivre soit pour eux un vague signe de ralliement, cela ne comporte plus pour le moment aucune conséquence pratique; cette exclamation n'est plus qu'une habitude mécanique.

2. Wese se promenant en forêt rencontre un enfant qui mangeait un fruit qu'il ne connaissait pas encore. Il demanda à l'enfant où était son père; l'enfant répondit qu'il n'avait ni père ni mère. "Quel est le fruit que tu manges ?" C'est le Ndia, répondit l'enfant. Wese prit l'enfant chez lui; lui donna dans la suite une femme qui mit au monde deux jumeaux. A l'un Wese donna le nom de Mandia, à l'autre celui de Wegā. Bomandia et Bogā sont donc deux frères ; pour le moment ils vivent assez séparés. Les Bogā (Bogō) se trouvent en grande partie en région de Karawa; les Bomandia étaient avancés jusqu'à l'approche de Budjala. Ils ont bâti une succession de villages assez rapprochés les uns des autres; ce qui ne signifie pas que la cohésion sociale soit plus forte entre eux qu'ailleurs. Leur dernier mouvement tendait à s'éloigner des sources de la Bari pour échapper à l'Administration de Kalo et ainsi ils se tassaient dans la direction de Budjala.

Les Bomandia se partagent en plusieurs dénominations dont les principales sont : les Bondaragba, Bopingina, Bodyyewa, Bondaki, Bodangania ; moins importantes (numériquement) Boliebu, Bokandu, Bozomo, Boyafio. Nulle part on ne trouve une communauté complètement homogène; il y a partout un dosage variable des représentants des différentes dénominations.

La légende de Baswe

Baswe avait placé une nasse pour prendre du poisson. Seto avec sa femme Nabo venaient journellement de grand matin pendant qu'il y avait encore du brouillard sur la terre et faisaient un choix parmi le fretin qui remplissait la nasse de Baswe. Un jour ils y trouvèrent deux grands poissons qui avaient figure d'homme. Seto et Nabo les mirent à part; ils grandirent et c'était justement un homme et une femme et ils donnèrent naissance à un fils qui fut appelé Bakutu. Kutu: brouillard; Swe: Soleil ; Baswe, Bakutu ?

Bakutu prit femme et reçut de ses masē (beaux-frères) le nom de Segilima. Gili : terre à poterie ! Il paraît que Bakutu apprit à sa femme l'art de mouler des pôts d'argile.

Parmi les communautés qui se réclament de Segilima nous distinguons les affiliés proprement dits et les apparentés : ceux qui descendent directement de lui et les autres par voie collatérale, car on lui attribue aussi des frères.

La légende des Furu

Une femme avait mis un enfant au monde encore enclos dans l'arrière-faix; le tout fut jeté en forêt, lorsqu'une voisine vint à passer et conseilla d'ouvrir le colis. On en retira un enfant encore vivant. De cet être voué à la perdition ils sont tous nés. Les communautés qui ont adopté cette légende ont-elles une origine commune ? Il est peu probable. Sont-elles Bwaka?⁷ Pour le moment elles leur sont complètement acculturées; elles en parlent l'idiome suivant la région ou elles se trouvent, en ont adopté les usages et les techniques et se proclament toutes Bwaka, c.à.d. Ngbaka ou Gbaya suivant l'endroit.

---

⁷ Selon Vedast Maes, la langue Furu est apparentée à la langue Sara du Tchad. Dans l'Ubangi (RDC) elle est encore parlée par environ 10.000 personnes.

En effet elles sont loin d'être groupées territorialement. Nous en trouvons depuis les sources de la Libala, jusqu'à la rive de la Lua en aval de Pakila. Entre ces deux extrêmes, on trouve un jalon à la Banga-Melo, un autre à la Debe et aussi pour ne pas faire exception à la règle des fragments un peu de tout côté, jusque vers la Libia. Sous ce rapport ils sont bien Bwaka. Comme eux aussi ils se répartissent en une multitude de dénominations particulières et sont émiettés par petits groupes de 50 cont. au très grand maximum sous un seul dirigeant.

ANNEXE

1. Fala Ongbakano wa yula ze ne ni

a) Ombe kpasa wino wa tōa na : “Lo yula kula ‘Dua; ya bolo ndaka lo di mo. Lo yu fai ne lo ho de nú ‘Dua, ya ma li gā ne ge nde ni, ne mbe kpasa wi kpo a ba kumbu fàì, ya gba dōa wa ke hā wa yolo ni. Ya me ni hi wa ya mōli. Ko ‘dakala sī ne mò hōa ‘dō li ni ngo ngo, yula kulu li nga ne ma tua i mbe kulu ne. Ne wa kū ne ngo ma ni de kulu li nga. Ko me lo ne ho ma ni, ne lo ho de ‘da le; ne wino ‘da le ni wa zu’du tē wa zamō vukpu, ne lo ndaka wa te gbe wa ni fai, ne wa yu de gele fala. Ne lo gifi te lo, ne le o de ‘da le olo wa ni sabelē boā; ne lo kulu di, ne lo la de dati. Ombe nya lo lo gona sanga te ngba lo do wa ni, wa ‘bana de kulu li mo. Lo wè we zo ‘bo te ngba lo do wa go.”

b) Ombe kpasa wino na : “Lo yula kuli gba li; ya wa sà li ma sa go. Bolo ndi lo ne lo yu fàì, ne lo ho de nu kolo gba li ke, ya ma gā ne ge nde ni. Fala na, lo kū ma bina; lo zī ne lo yolo iko. Ko ‘da kala sī, ko lo ne ka mo de ‘dō li kē! Ngo ngo ngo mò yula kulu li nga, ne ma to i mbe ne i né ke tia-te ni. Ne lo mo ngo kū ne ngo ne ni kpikili, kpikili fàì, ne lo hōa de kuli nga. Ne ombe wa ‘bana ‘bo de kulu ne mo. Ne masē-koe nú a hāsā ne ge nde ni na : “E ! Tia-te le kū ne ngo ne ke gbali de dōndō wena ma boe yo!” Ne kpasa wa ke na : “E mo, nu mo hāsā ni we ge nde?” Ko me a ne tō ni ni, ne ngbaō tia-te mo ngo si ti li, ne wa ke kulu li mo ni, wa ‘bana de di, ne mbe bindi de gbogbo li ni. Ya tia-te ni ya sa’de li (mōli);

Gulu ke ombe wa ‘bana de kulu gba li, ne le ke i nga ke hā ni !

2. Li nwanō ‘da Ngbakano

Kuti gā nwanō ze ya wa ke wa welé leno. A ke gba gulu le, ya mó a, wa gomō nu mbé tōa, n’a ba kumbu dati na : “Le le ne de ma ke, ko ma de se do le nde, ne le kpa “tana” tabi “ndaba”. Ko fala ma dé se go ne le kpa “kuma” (gō).” Ne a ne tē a, a ba dugbui kō a, n’a gomō; se ne gele wa ke wa do kō wa te wa fala ne dē. Ne kpo wi ni, ko fala ngbanga boe, ne wa kā de ‘d’a, n’a gonō sanga ne. Fala wa gbe wi, ne wa kā zu ne h’ā, n’a gomō. Ne wele ke de ‘do a ni wa sa li a na : Kosolo nwa.

Li nwa Fulu ma yolo te ke wa kua ze yaa wa do fulu de tē a, soko wa ē ma tē a de nza nga, ne wa na : ma o ni ya li be k’a Fulu. Ne obe zā Fulu do onya, do kangadok’a, wa ni sū ya oyaa Fulu. Ma di a le wa ia. Gele li nwanō ma yula te me ‘bo ni.

OBokenge, Bogosē, Boyambi, Bozagba do Fulu wa ni sū wa yula ze fala ne kpo, yaa wa kpo. Wa yula ko ta! Baa wa sū kpo. A kua Kenge ne kuti be, de ‘do a Nwagose, Yambi, Zagba ne Fulu ya tala be. Wa ni sū ya owi wili. Wa o tati a de ko ta ni iko. Wa kua be zā wa, ne nu fele wa dela ‘bo de di.

Ko ‘da fala kpo ne kene Kenge a mo ngo to tula, ne wa mōlā do wili a, n’a lua butu tula e, ne ta ma dōlā. Ko ma dōlā ni, ne wa ka mo ne li wolo ne ni, ya fala o yerr. Ne wili a na : “Mō to ‘da ne, ko li wolo ne gā.” N’a gā ‘da li wolo ne. Ne wili a Kenge hōa de nza nga. K’a ba li a de ngo ke n’a zōa wese, ne a na li me k’a swe. N’a kpula tē a de ko ta mo, n’a tōa hā gele wa ni na: “Le hó se, ko le o ne nza mo, tua ke e zōa ma de wena.” Ne wa sū wa kōa gene we nu a ni. Ne wa hōa ne

nu kɔnggɔ wa ni kpo kpo, nɛ wa 'bili te tɔa nɛ wa dɛa ma sũ, nɛ wa dɛa kɛ 'da Kɛngɛ nɛ ndɔti wa.

Nɛ kpo swe hɔ mɔ wa ni, nɛ gele wa ni wa hɔa dati fai nɛ wa ia; nɛ wa 'bili nwa bɔ̄ nɛ wa na ma dɛ nu ta ni fai ndɔti nɛ ya nu tɔa kɔ Kɛngɛ mɔ. Nɛ wa gb̄a nɛ ka z̄a nɛ kpirr tua ni, nɛ wa fi nwa ni dɛ gbogbo. N'a ma ngɔ ba nɛ 'da ngɔ wa ni fai ndɔti nɛ tɛ fala wa dua nɛ kpongbo nwa wa dua ma ni, n'a dungu nu. Nɛ wa na : ma ɔ ni ya li mɔ kɛ sɛ ya Kɛngɛswe, tua kɛ mɔ zɔa swe dati. Ya mɛ ni wa tɛ kulu gbali li na "Bali". Li nwanɔ ni wa we we to bolo do ngba wa nɛ kɛ gele winɔ wa to ni gɔ.

Dɛ 'do nɛ nɛ bolo mbati bi wa, nɛ wa yula gbaa do M̄s̄ɔ̀b̄l̄ò (Bosobolo) do Dula, ya wa kũ Bali ia, nɛ ombe wa hɔa gba nga, ombe wa dɛ 'do Gɛmɛna. Wa wia we bi bolo na iko, kɔ fala wa gbɛ ngba wa ya wa we we nyɔngɔ sa'de wa gɔ. Wa nyɔngɔ ya zu wa sulu gɔ nɛ wa fe d̄ɔ.

Nota's uit verschillende bronnen

BOKULA

(een der eerste posten der bezetting)

Ligging: uitmonding van Libala in Mongala of rivier ervan. (Volgens Mgr Tanghe zouden het Ngbaka van Boku'da zijn???)

In 1906 werd deze post al door verschillende blanken bezet – en Karawa als bijpost gesticht, maar toch werd er nog naar een andere plaats voor Karawa gezocht.

De oude Ngbaka zeggen dat Karawa geen clannaam is maar een spotnaam, zoals ook Gemena. Karawa = "wa kara winɔ mba mba we e wa kɔ le do nganda;" Gemena = "wa ngɛmɛ owi nanɔ v̄ɛ, we e wa kɔ le kpo kpo kpo" (allusie op het werk van Pêcheur, die ook Gemena stichtte).

Maar ook ten noorden van Karawa wonen Bokarawa. De clan Bokarawa bestaat. Maar ook dezen geen betekenis en noemden zich "Kara na" = wij maakten nooit slaven (volgens overlevering bij Ngbaka en Manza).

Mr. Crabeck die ook betekenis gaf aan Gemena, weet dat er een kapita van Boku'da 'Gemena' heette, reeds vóóordat de post Gemena bestond. Het zou dus een Ngbaka-naam zijn. Toch zeggen ze dat de naam niet van deze Gemena komt, maar van de hoger genoemde betekenis.

LIBANZA

(gesticht 30/11/1904)

In de rapporten is reeds sprake van 'nettoyage de la route vers Budjala'. Er was dus toen al een blankenpost te Budjala, belangrijk genoeg om in verbinding te staan met Libanza door een openbare weg. Er is ook sprake van 'la région du Nord, habitée par des tribus Gwaka inconnus et insoumis'.

De Mbanza, vroeger vijanden, maken vriendschap met de Ngbaka om de caoutchouc-campagne te ontvluchten.

« Les villages aux environs directs du poste notamment: Akula, Mangwile, Bopwanga, Bosakabo, Bwandaki et une partie du village de Bobadjeru sous prétexte de faire du C.T.C. se sont rendus dans des villages Ngbaka du N et NO du poste. Ils ont attaqué et pillé ces villages, ont arrêté femmes et enfants, tué plusieurs hommes et se sont rendus publiquement coupables d' anthropophagie en mangeant leurs victimes prisonniers. » Avril 1907